

АЛЕКСАНДАР ЈАХОНТОВ, МИЛАН ПРОСЕН

СТВАРАЛАШТВО АРХИТЕКТЕ НИКОЛАЈА ВАСИЉЕВИЧА ВАСИЉЕВА И ЊЕГОВ БЕОГРАДСКИ ОПУС (МАЈ 1921 – ФЕБРУАР 1923)

Сажетак: Пружајући на увид стваралачки опус и животни пут код нас мало познатог руског архитекта Николаја Васиљевича Васиљева, који је током свог кратког боравка у Београду (1921–1923), остварио мањи али веома значајан уметнички опус – циљ нам је био да, поред расветљавања његове делатности у нашој средини, укажемо на значај који је овај градитељ имао у интернационалним токовима архитектуре. Истичући важност његовог до сада маргинализованог опуса, указано је на потребу даљих историографских тумачења његовог рада, као и његово укључивање у будућа разматрања међуратне архитектуре у Србији.

Кључне речи: Николај Васиљевич Васиљев, руска емиграција, *северни модерн*, Санкт Петербург, Чикаго, београдски опус, међународни конкурси, архитекта

Abstract: The purpose of this review of the life and work of a figure that is little known in Serbia, the Russian-born architect Nikolai Vasilyevich Vasilyev – who produced a small but important output during his short residence in Belgrade in 1921–23 – is to elucidate his activity in Serbia and to point to his role on the international architecture scene. By drawing attention to Vasilyev's hitherto marginalised Belgrade period, the paper points to the need for further historiographical interpretation of his work and its inclusion in the study of interwar architecture in Serbia.

Keywords: Nikolai Vasilyevich Vasilyev, Russian émigrés, 'Northern Modern' movement, St. Petersburg, Chicago, Belgrade period, international competitions, architect

Проучавање стваралаштва руских архитеката емиграната у Београду и Србији, које је актуелизовано пред крај прошлог века у радовима еминентних стручњака, обухватило је до данас изванредан број најистакнутијих градитеља. Мањи број њих добио је монографске приказе¹, обухватнијег или парцијалног карактера,² док су остварења ове групе неимара углавном представљана у ширим прегледним радовима о улози градитељства руске емиграције између два светска рата,³ или у контексту општег приказа њиховог живота и делатности руске емиграције у појединим деловима наше земље.⁴ Највећи број градитеља из редова руске емиграције, њихов рад и значај у оквирима српске културе нису још добили своја тумачења.⁵ Овај изостанак историографских тумачења условљен је недостатком релевантних извора за проучавање њиховог стваралаштва: атрибуције дела и пружања основних биографских података, неопходних за сагледавање и презентацију њиховог живота и рада.

Како је већ указао др Мирослав Јовановић, преко територије некадашње Краљевине СХС прешао је талас емиграције, који се процењује на 60 000 до 70 000 људи.⁶ Условљени скромним могућностима средине за њихов лични и професионални развој, само се око 40 000 краће или дуже задржало,⁷ делимично активно учествујући у животу Краљевине СХС, углавном у Београду који се тад убрзано развијао и могао да понуди ангажовање извесном броју стручњака.⁸ Како је овај ангажман био далеко мањи од потенцијала који су придошли емигранти нудили,⁹ већи број образованих стручњака је након краћег задржавања наставио своје миграције, углавном тежећи ка најразвијенијим центрима западног света. Тако је на Балкану од 200 000 избеглица с југа Русије, након првог раздобља имиграције 1919–1923, у наредном трогодишњем периоду остала трећина, да би се у периоду стабилизације 1927–1931. овај број усталио на 55 000–60 000.¹⁰ Средином

тридесетих година, број руских избеглица у Београду, по оцени *Полиџике*, био је процењен на свега 9 000.¹¹

Досадашњи историографски напор да се расветли допринос руских архитеката емиграната био је усмерен на ону групу градитеља која је остала на територији Београда и Србије, и ту оставила културне трагове Руса изван Русије. Иако ће део њих напустити Југославију у освит или након Другог светског рата, историографске презентације њиховог живота и рада ван наше територије веома су ретке.¹² Ограничења због недостатка грађе и углавном лимитираног познавања руске *зарубежне* историографије, појачава чињеница да многи емигранти нису имали овлашћење самосталних пројектаната током свог боравка у Краљевини СХС па су њихове пројекте потписивали други инжењери, као и то што за собом нису оставили мемоарску или пројектну заоставштину, која би њихов допринос додатно расветлила.¹³ Ово донекле оправдава изостанак приказа и анализа градитељства архитекте Николаја Васиљевича Васиљева.

Кратак београдски опус Николаја Васиљевича Васиљева (краћи од две године), на његовом путу из Русије у Сједињене Америчке Државе, прошао је готово незапажено. Према свом већ стеченом професионалном имену у руској престоници Санкт Петербургу, затим импозантном броју изведених објеката и посебно дугачкој листи успешних учешћа на конкурсима, он је имао предиспозиције да се брзо афирмише, попут Николаја Краснова, подједнако познатог руског архитекта, који је у Београд стигао годину дана касније, 1922, и одмах добио запослење у Министарству грађевина Краљевине СХС. Може се рећи да је ова важна државна институција пропустила да сагледа Васиљева као градитеља врхунског формата, коме су се могли поверити и најзначајнији пројекти.

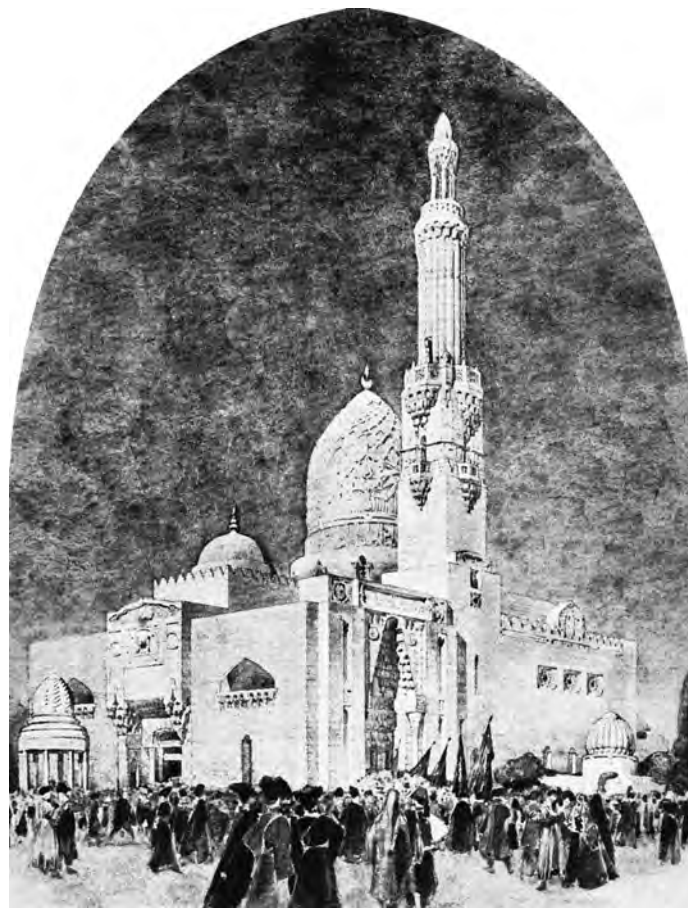
Николај Васиљевич рођен је 1875. године у селу Погорелки, у Јарославској губернији, у сељачкој породици, која се, захваљујући његовом предузимљивом оцу, издигла до трговачког еснафа – *куйец*.¹⁴ У двадесет и првој години одслужио је војни рок и отишао на школовање у Санкт Петербург. Тамо је завршио Институт за цивилне инжењере, и био награђен 1901. сребрном медаљом за *најбоље архитџекџионске љројекџије*, а затим 1904. године завршава и Уметничку академију. Од 1906. запослио се у одсеку за грађевински надзор при једној од установа под покровитељством царице Марије,¹⁵ али се истовремено бави и приватном праксом и учествује на конкурсима (још као студент 1903). Учествујући на међународним конкурсима, ступио је први пут у везу са Србијом, победивши 1908, заједно са инжењером Степаном Кричинским, на конкурс Министарства финансија Краљевине Србије за зграду Управе државних монопола у Београду.

Његово врло успешно суделовање на архитектонским конкурсима, домаћим и у иностранству, као

и завидан списак изведених грађевина, у првом реду у Санкт Петербургу и Ревелу (сада Талин, Естонија), афирмисали су га као једног од најистакнутијих руских архитеката с почетка 20. века, посебно у стилу новог правца *северни модерн*, који је потиснуо историјски класицизам. Поред тога, његов истанчани укус и лакоћа с којом се прилагођавао карактеристикама поднебља, као и потребама и жељама клијента, пружила му је могућност да се у пројектовању огледа у најразноврснијим задацима – од стамбених зграда, како колективних па и читавих комплекса тако и вила, преко трговачких, пословних и индустријских објеката све до сакралних (православна црква, џамија). У свим тим идејним решењима – неке је радио сам, неке у сарадњи с колегама Алексејем Федоровичем Бубиром, Александром Ивановичем фон Гогеном, као и инжењером Степаном Самојловичем Кричинским – увек је настојао дати нешто ново, чиме би импресионирао конкурсну комисију или наручиоца.

Управо карактеристичан пример његовог стваралаштва јесте пројекат Санктпетербуршке џамије (сл. 1), првог здања исламске верске заједнице у Санкт Петербургу,

Сл. 1. *Персџекџиива конкурсној рада за џамију, љод шифром Арабеска (Лисовский и Гашо)*

Сл. 2. Стрѣмјанаја (Стремянная) 11,
Санкт-Петербург (Лисовский и Гашо)

уједно и најсеверније џамије у Европи. Николај Васиљев је презентовао конкурсној комисији два решења – једно под шифром *Тимур*, које је освојило прву награду, а друго, под шифром *Арабеска* – које је добило другу награду. Док је у првој верзији Васиљев развио идеју два минарета и витке куполе, у другом раду акценат је био стављен на декоративни ефекат и позиционирање улаза, какви ће бити примењени у извођењу. Изградња џамије отпочела је 1909, а завршена је тек после Револуције, у одсуству самог пројектанта. У овом свом ремек-делу Васиљев је постигао синтезу *северној модерној* и исламске традиционалне архитектуре, што се одразило и на употреби грађевинског материјала – зидови су обложени финским гранитом, а декоративни кровни покривач куполе је од

резане мајолике. Орнаментално обрађен портал обложен бојеном мајоликом за узор је имао маузолеј Шах-и-Зинде у Самарканду, док ребраста купола на тамбуру, такође обложена мајоликом, буди асоцијације на маузолеј Гур-емира (15. век), у древној Тамерлановој престоници. Два висока минарета на улазу у џамију орнаментисана су геометријском шаром изведеном у брижљиво одабраној фасадној облози од природног камена. Васиљев је водио рачуна о детаљима који су на софистициран начин бирани и хармонизовани с рустичном каменом оплатом објекта. Поред поменуте фасадне мајолике светлоплавих тонова, као контратежа затвореној кубичности здања истичу се прозрочне орнаменталне прозорске преграде у каменој чипки, постављене на обе етаже, и два картуша са цитатима из Курана уклесана у камен. Парафразирање архитектуре Самарканда повезано је са инспирацијом коју је сликовита архитектура овог града дала руским уметницима, након што је 1868. присаједињен Руској империји, односно поставши 1886. и престоница области Руског Туркестана, данас Узбекистана.

Међу пројектима стамбених зграда које је Васиљев израдио истиче се породична кућа Савицког у Царском Селу (сада Пушкино), завршена 1906,¹⁶ на којој је аутор постигао хармоничан спој пластичних и декоративних елемената у решавању фасада, уз богату употребу рустично и фино тесаног гранита, опеке светлих боја и керамике. Наредне, 1907. године, по Васиљевљевом пројекту завршена је вишеспратна стамбена зграда у Улици Стрѣмјаној бр. 11, чија изражајна динамична фасадна композиција представља антологијски пример *северној модерној*.¹⁷ Површине фасадног платна обложене су рустичним финским гранитом до другог спрата и оживљене скулптуралном и рељефном декорацијом с мотивима из северне флоре и фауне. Карактеристично за овај стил, они нису само украс фасаде, већ имају и конструктивну улогу, кроз носеће камене блокове, стубове, портале. Скулптурална декорација стилизована на духовит начин до нивоа апстракције, инкорпорирана је на довратнике и допрозорнике у рустичну фасадну облогу истог материјала, стварајући неканоничне експресивне ефекте. (сл. 2)

Сл. 3. Ујрава фондова, Београд, конкурсни рад 1908.
(Лисовский и Гашо)

По обиму највећи од Васиљевљевих санктпетербуршких пројеката био је стамбени комплекс између улица Басејне и Њекрасова и Грчког сокачета, који оставља снажан утисак на посматрача стилизованом пластиком коришћеном у обради фасада, монументалношћу објекта испуњеног извесним романтичарским акцентима, изражајношћу силуета читавог комплекса и разиграношћу кровних линија.¹⁸ Николај Васиљев се огледао и у пројектовању пословних, па и индустријских зграда, оставивши Санкт Петербургу у наслеђе робну кућу Привредног удружења гарде у Коњушеној улици (завршену 1909), трговачки центар „Нови Пасаж“ на Литејном сокачету, изведен 1911–1913, који се истиче, за то време авангардним, скоро непрекидним стакленим платном главне фасаде.¹⁹ Пројектовао је фабрику конца „Невка“ на Выборгској обали, индустријски објекат оригиналне архитектонске форме.

Посебну целину у његовом пројектантском опусу, опет у сарадњи са арх. Бубиром, представљају објекти подигнути у естонском главном граду Талину, али и они пројекти који су добили награде на конкурсима, али нису изведени: концертна дворана „Естонија“ у Талину, немачко позориште у Тарту. Најзначајније изведене зграде из тог периода су: Немачко позориште у Талину, у старом језгру града, завршено 1910, које је, уз доследно поштовање историјске средине средњовековне тврђаве, конципирано као врло оригиналан спој *северној модерној*²⁰ и скандинавског националног романтизма; фабрика намештаја „Лутера“ и, посебно, резиденција за њеног власника, на Пјарнуском путу, која и дан-дanas представља истакнути споменик културне баштине естонске престонице.²¹

Развијајући веома плодну каријеру у Санкт Петербургу и Талину првих година свог самосталног пројектантског рада, Николај Васиљев је постигао пуну афирмацију. Овоме је допринело и већ поменуто успешно суделовање на архитектонским конкурсима и у другим градовима Русије: Москва, Кијев, Харков, Перм, Уфа, Ростов на Дону, Јекатеринослав, Архангелск, Витебск, Чернигов.²²

Као и за већину руске интелигенције, 1918. је за Николаја Васиљева била преломна година, која је наметала не само питања о месту и начину наставка професионалне каријере већ и егзистенцијална, породична и лична. Потреба да се напусти домовина, начин живота и каријера, под директном претњом *црвеној штерора*, представљала је нужни егзистенцијални избор. Избеглиштво, за које се Николај Васиљев одлучио вероватно одмах после убиства цара Николаја Другог Романова и његове породице 17. јула 1918, поједини историографи покушали су да прикажу као импулсивно решење, не

налазећи за њега стварне разлоге и наводећи да се он није бавио политиком.²³ На тај аргумент, морамо напоменути да огромна већина избеглица из Русије, било из аристократских кругова било представника средње класе, који су стекли високо образовање, није била политички индоктринирана, али је била приморана да напусти домовину, стрепећи за свој живот и живот својих најближих.

Избеглиштво Николаја Васиљева можемо поделити у три етапе: прва је, како се претпоставља, била одлазак код колеге архитекте Јурија Фјодоровича Стравинског (брата чувеног руског композитора Игора Стравинског) на Крим, који је тада био под контролом *белих* снага, прво Деникина, а од јуна 1919. војске генерала Врангелја. Пре пада Крима у руке бољшевика, Васиљев се придружује највећем егзодусу руске аристократије и интелигенције са армијом генерала Врангелја. Према званичним подацима, тада су се, између 11. и 16. новембра 1920, из Кримских лука: Севастопоља, Јалте, Евпаторије, Керча и Феодосије, евакуирале укупно 145 693 особе на 126 бродова²⁴ и упутиле ка Цариграду, одакле је и Васиљев стигао у Србију. Две године касније, у трећој етапи емиграције, отишао је у Сједињене Америчке Државе.

Претпоставља се да је у Краљевину СХС стигао у мају 1921. године,²⁵ док су његова супруга и кћерка Валентина остале у Русији. У Београду се убрзо оженио, што указује на вероватно већ раније поремећене породичне односе. Са супругом Регином живео је у Авалској 4. У Русију се никада касније није вратио. Оставши свега две године у Београду, Васиљев се, и поред своје пословне афирмације код наручилаца, на шта указују изведени објекти, није одлучио за останак у српској средини, већ ју је, као и велики број избеглица, сматрао успутном станицом. О значају који је придавао новодобијеним наруџбинама у Београду, говори и то да је приликом запошљавања у Њујорку наводио свој ангажман на пројектовању Војногеографског института на Калемегдану, представљајући се као главни архитекта при Министарству војске.²⁶

Одабир Београда могао је бити везан за горепоменути успех Васиљева на конкурс Министарства финансија Краљевине Србије за зграду Управе државних монопола, када је 1908. године са својим сарадником инжењером Степаном Кричинским освојио прву награду, претекавши домаће архитекте Драгутина Ђорђевића и Николу Несторовића (друга награда) те Владимира Поповића (трећа).²⁷ Нажалост, његов пројекат није реализован због несигурне политичке ситуације на Балкану. На истој локацији касније је подигнута палата Министарства финансија Краљевине СХС, по пројекту архитекте Николаја Краснова, између 1926. и 1928. (сл. 3)

Сл. 4. Перспективна конкурснa рада за Споменик
незваном јунаку на Авали (Лисовски и Гаши)

Сл. 5. Светозара Марковића 65 (фото А. Јахонић)

Пројекат Васиљева и Кричинског подразумевао је масивну кубичну форму блока на четири етаже, која је, судећи по сачуваној перспективи, потенцирала затворену монолитност. Шире лучне перфорације последњег спрата недовољно отварају објекат ка посматрачу, стварајући пренапрегнут утисак тежине. Ова карактеристика подстакнута је монолитним угаоним ризалитима, који су придодати на углове објекта и, услед делимичне рустикалне обраде, дају скоро фортификацијски изглед. Два мања ниска анекса фланкирају средишњи улазни ризалит истакнут као централно поље фасаде објекта ка Улици кнеза Милоша, који Васиљев у свом пројекту додатно наглашава куполом на масивној кубичној основи и декоративном лунетом у нивоу последњег спрата, која кореспондира с лучном формом улаза.

Монументализам угледног санктпетербуршког архитекте, који је престоничка средина наградила првим местом на једном од највећих и најпрестижнијих конкурса прве деценије прошлога века, утицао је на многа каснија решења његових српских колега, који ће у конкурсним радовима и школским тематима све до краја треће деценије користити елементе које је Васиљев овде приказао – наглашену монументалност и употребу купола и лучно завршених перфорација, које су тумачене као израз националног градитељског идентитета.

Током свог боравка у Београду, Николај Васиљев је суделовао на важним конкурсима, попут првог конкурса за Споменик незваном јунаку на Авали. Није познато да ли је његов рад том приликом добио неку награду.

Пројекат одише романтичним духом, будећи асоцијацију на храмове посвећене грчким јунацима (Тезеон у Атини) и наглашава извесни патос асоцијацијама рустикалне патине. Класична евокација сусреће се у раду Ивана Мештровића, деценију касније, 1932. године, који је као основу свог решења такође имао антички храм, гробницу цара Кира, свесно транспонујући меморијализацију палог српског војника у југословенског хероја палог за уједињење јужнословенске нације, јачајући идеологију интегралног југословенства.²⁸ (сл. 4)

По пројектним решењима Николаја Васиљевича Васиљева, насталим током његовог кратког боравка у Београду, подигнути су Војногеографски институт и низ стамбених зграда у престоници. Поједини објекти претрпели су накнадне грађевинске интервенције и нису сачувани у изворном облику, а вила Јована Сремца у Краља Милутина 45 (данас би одговарала броју 21), изведена по његовим пројектима, била је касније срушена. Преостали и идентификовани објекти сведоче о разноврсности пројектантског приступа и естетским думетима које је овај неимар оставио у престоничкој архитектури.

Само неколико месеци по доласку у Београд, Васиљев пројектује стамбену зграду за Саву Миленковића у Улици Светозара Марковића 65 (првобитно Студеничка 67). Изградња објекта је почела септембра 1921, а завршена децембра 1922. године. Оригинални планови нису сачувани, а врло оскудна техничка документација указује на сарадњу архитекте Драгутина Маслаћа.²⁹ За

Сл. 6.
 Карађорђева бр. 67
 уџао са Загребачком
 (колекција М. Јуришића)

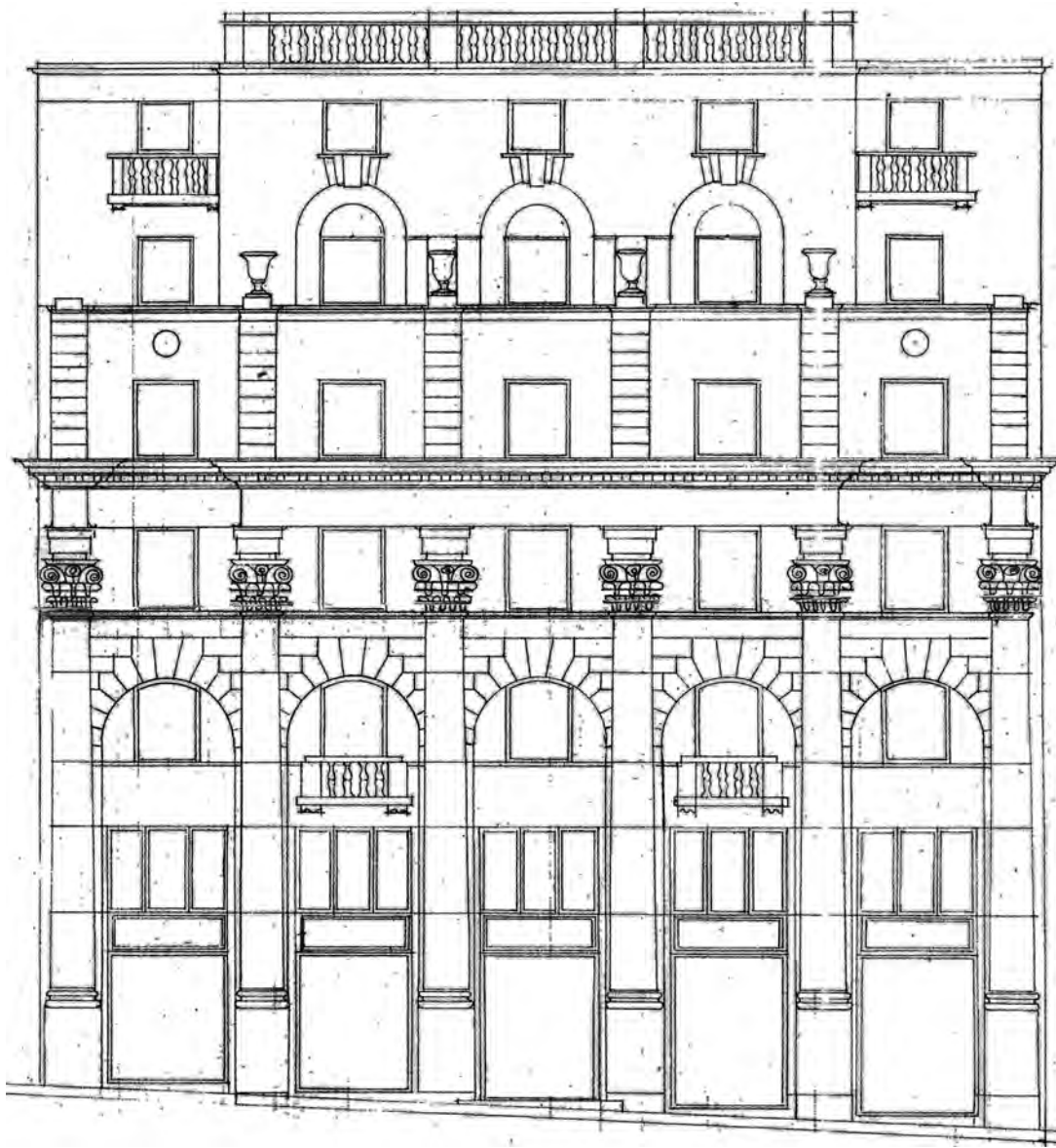

троспратницу у Светозара Марковића 65 је 1924. добио веома угледно признање оцењивачког суда Друштва инжењера и техничара на конкурс за *најлепшу фасаду у Београду* за објекте подизане у периоду 1920–1923. године.³⁰ Као за ретко који објекат грађен у то време, суд јавности о том здању објављен је у *Полицији* од 25. јануара 1924: *Оцењивачки суд је нашао да напругу њ. Томића заслужује фасада зграде у Свуденичкој улици број 67, коју је пројектовао њ. Никола Васиљев, архитект. Фасада ове зграде, по мишљењу оцењивачког суда, одликује се 'јасном етиком самосталне композиције, хармоничним распоредом маса и површина у лепим односима, и оштром и дискретном орнаментиком'*. (сл. 5)

Четвороетажни објекат је условно рашчлањен троделном академском поделом фасаде. Танке хоризонталне пруге делимично опонашају стилизовану рустикалну обраду партера, који је на странама фланкиран са два плитка четвртаста ризалита, над којима су пројектоване терасе, чије су балустраде перфориране уским прорезима. Симетрија композиције истакнута је понављањем хоризонталне рашчлањености партера у форми прекинутог троделног кровног венца на врху фасадних платна, као и средишње позиционираном балкону другог спрата. Конзоле балкона су степенчане, асоцирајући на средњовековну архитектуру, као и парапет балкона, који перфорацијом понавља мотив са тераса над бочним ризалитима. На умерено декорисаној фасади као основни украсни елемент истакнут је богато орнаментисани

лук портала, чија је орнаментика базирана на густо поређаном лишћу акантуса, примењеног на капителима стубова портала и кореспондирајуће троделне аркадне лође последње етаже. Лист акантуса као декоративни мотив постављен је у виду акцента темена лукова поменуте аркаде, дајући фасадној композицији елемент класичне провенијенције, заједно с кордонским фризом постављеним над другим спратом и поменутим декоративним троделним фасадним венцем. Ради успостављања хармоничног односа правоугаоних и лучних облика, прозори првог спрата добили су полукружне завршетке. Додатни украсни и хармонизујући елемент постављен је изнад свих прозора у виду заглавног камена декорисаног орнаментом или рељефним медаљоном, близак орнаменталности стила северне модерне, који је обележио рад Николаја Васиљева у Санкт Петербургу. Имајући у виду да је фасада Есконтне банке у Нушићевој улици, рађена по пројекту архитекте Драгише Брашована, била награђена похвалницом³¹ – значај Николаја Васиљева потенцира се у односу на водећег српског архитекту овог периода.

Према документацији, која је на располагању у Архиву града Београда, међу последњим подухватима на којима је Николај Васиљев радио пре него што је наставио свој пут у САД, налази се пројекат угаоне стамбене зграде рентијера Ристе Параноса – на углу Карађорђевој бр. 67 и Загребачке улице.³² Овом зградом Васиљев уноси једну свежу декоративистичку компоненту, као и

Сл. 7.
Цртеж фасаде зграде у
Цорна Вашињћона 12
(ИАБ)

стишану монументалност фасадне композиције, које ће обе радо бити прихваћене у српској архитектури. Васиљев је завршавање извођачких планова и надзор за време изградње препустио свом сараднику на пројекту, инжењеру Хрисанфу Виноградову, с ким је једно време изнајмљивао просторије заједничког бироа у Косовској 53.³³

Васиљев је пројектовао троспратницу с мезанином која је обухватила тринаест прозорских вертикала. Да би ублажио хоризонталност дугог низа, увео је различите вертикалне акценте које препознајемо у апликованим плитким декоративним класичним етаблатурама, чији плитки пиласстри пролазе кроз приземље и мезанин, завршавајући се лучно над прозорима првог спрата. Из истог разлога постављена су четири ерке-ра, који обухватају први и други спрат и надвишени су касетираном лунетом над прозором трећег спрата и

декоративном вазом на фасадном надзитуку. Угао објекта завршен је куполом на осмоугаоном тамбуру.

Декоративна пластика и плитка орнаментика прате троделну хоризонталну поделу фасаде и истичу полихромна својства фасадне облоге бојених површина и оних које су изведене у вештачком камену. Док се у нижим етажама запажа коришћење украсних маскерона и ситне фигуралне пластике, на вишем нивоу декор је плићи, сведенији и мање изражен, приближавајући се децентној смирености преузетој из санктпетербуршког ампира стила. Изграђена по пројекту Николаја Васиљева, зграда Ристе Параноса допринела је обликовању Карађорђевог улице наспрам хотела „Бристол“ и задужбине Луке Ћеловића Требињца, подигнуте неколико година касније (1928–1930)³⁴, обележивши период просперитетног развоја Београда. (сл. 6)

Сл. 8. Дорца Вашингтона 12 (колекција М. Јуришића)

Други пројекат, на којем је радио истовремено, била је задужбина Димитрија Милојевића – Дом ратних инвалида и сирочади – четвороспратница с мезанином и мансардом у Улици Дорца Вашингтона бр. 12 (раније Видинској 12), одобрен 27. септембра 1922, након што је одбачено претходно усвојено решење грађевинског предузећа „Гранит“ (сл. 7) Код обраде фасаде, Васиљев је напустио стил северне модерне, који је био доминантан у његовом дотадашњем раду, и направио краћи излет у еклектицизам, односно петроградски неокласицизам, употребивши моћне пилоне кроз прва три спрата, који се завршавају коринтским капителима. Склоност ка истористичким стилским предлошцима у овом периоду његовог рада разлог је да је конкурсни пројекат за облакодер *Чикаго Трибјуна* (*Chicago Tribune*), рађен у исто време, такође потенцирао стилски еклектицизам, иако се радило о два потпуно концептуално различита задатка. Пошто је Васиљев већ фебруара 1923. напустио Краљевину СХС, он је, највероватније, издао пуномоћје и препустио касније преправке пројекта надзорном инжењеру Јакову Козинском,³⁵ који је, у току изградње,

Сл. 9. Њејошева бр. 61, ујато са Молеровом (фото М. Просен)

марта 1924. предао ревидиране планове, на којима је, поред извесних унутрашњих преправки, укинута мансарда. За разлику од првог идејног решења сачуваног у техничкој документацији Општине града Београда у Историјском архиву Београда, који сведочи о томе да су у Београду у првим годинама након Првог светског рата још увек биле живе донекле превазиђене постсесијске концепције, пројекат Васиљева донео је нову, снажну, монументалну и савременију градитељску концепцију, разрађене класичне ерудиције, каква је у престоници брзо била прихваћена. Пројекти Николаја Васиљева антиципирани су пријемчивост српске средине за свеже архитектонске концепте које су донели руски архитекти емигранти.

Широко отворено приземље Васиљев је изделио постаментима масивних пиластера, чија стабла се протежу кроз мезанин и први спрат, завршавајући се коринтским капителима који раздељују прозоре другог спрата. Као и на пројектима за Управу државних монопола, зграду у Улици Светозара Марковића, Војногеографски институт и зграду у Карађорђевој улици, и на

Дому ратних инвалида и сирочади Васиљев интерполира кружне форме, које своју аналогију имају у архитектури руског ампира. Постављене у виду плитког аркадног низа над прозоре првог спрата, и истакнуте плитком орнаменталном обрадом фасадног платна које опонаша слагање заглавног камења у класичној архитектури, поменуте полукружне форме добиле су свој одјек на последњој етажи. Над другим спратом постављен је натпис о задужбини и кордонски венац, а последња етажа декорисана је рељефним фасадним урмама. (сл. 8)

Током извођења којим је руководио инжењер Козински уследиле су мање корекције на фасади – два прозора на трећем спрату надвишена су тимпанонима, чиме су поменуте класичне реминисценције додатно наглашене. Акценти лучно обликованих прозора четвртог спрата били су ублажени, а сами отвори добили су правоугаону форму и били надвишени плитким слепим лунетама. Није познато да ли су ове интервенције настале по замисли архитекте Васиљева или његовог сарадника. Због потписа на тим плановима, као и плоче са именом овог градитеља у улазу, зграда је била приписивана Козинском, мада је његова улога, практично, била само надзор градње.³⁶ У Другом светском рату грађевина је бомбардована, а касније у њеној реконструкцији изгубљена је првобитна декоративна балустрада на

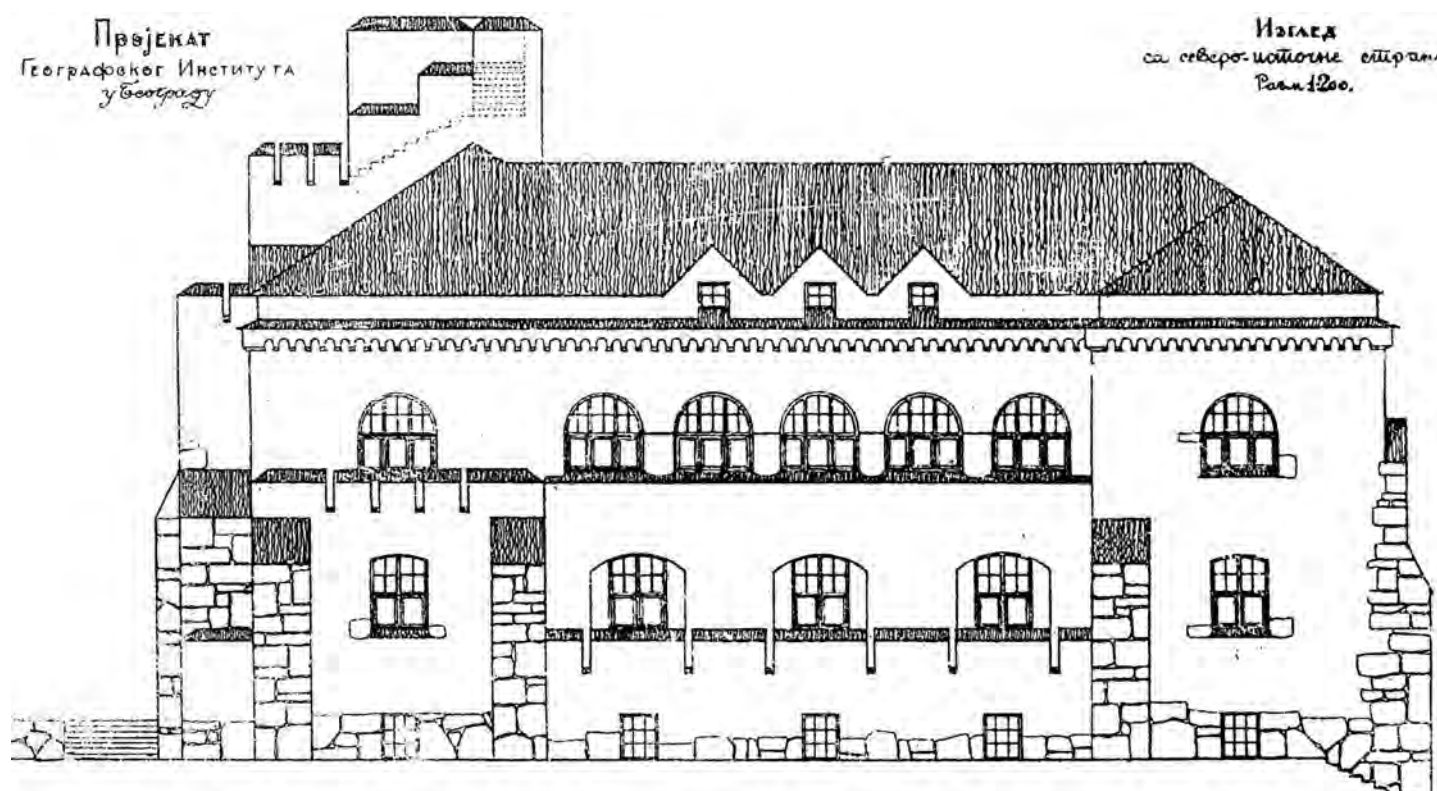

Сл. 10. Војногеографски институт на Калемегдану (заоставиштина М. Секулића)

фасадном завршетку, чиме се свеукупни изглед објекта незнатно удаљио од првобитне концепције.³⁷

Постоје индиције да је Васиљев био аутор идејног пројекта зграде за Тасић Радмила на углу Његошеве бр. 61 и Молерове (сл. 9), чије је планове укњижене у дневник 12. априла 1926. године потписао његов дотадашњи сарадник, овлашћени грађевински инжењер Јаков Козински.³⁸ С обзиром на поменуту годину, овде је учешће Козинског могло бити значајније него на згради у Улици Џорџа Вашингтона, али је *рукопис* пројектанта карактеристичан и препознатљив, нарочито када се упореди с решењем фасаде на згради у Улици Светозара Марковића – трострука аркада на лођи, украсни

Сл. 11. Пројекат фасаде Војногеографског института на Калемегдану (збирка П. Лажевића)

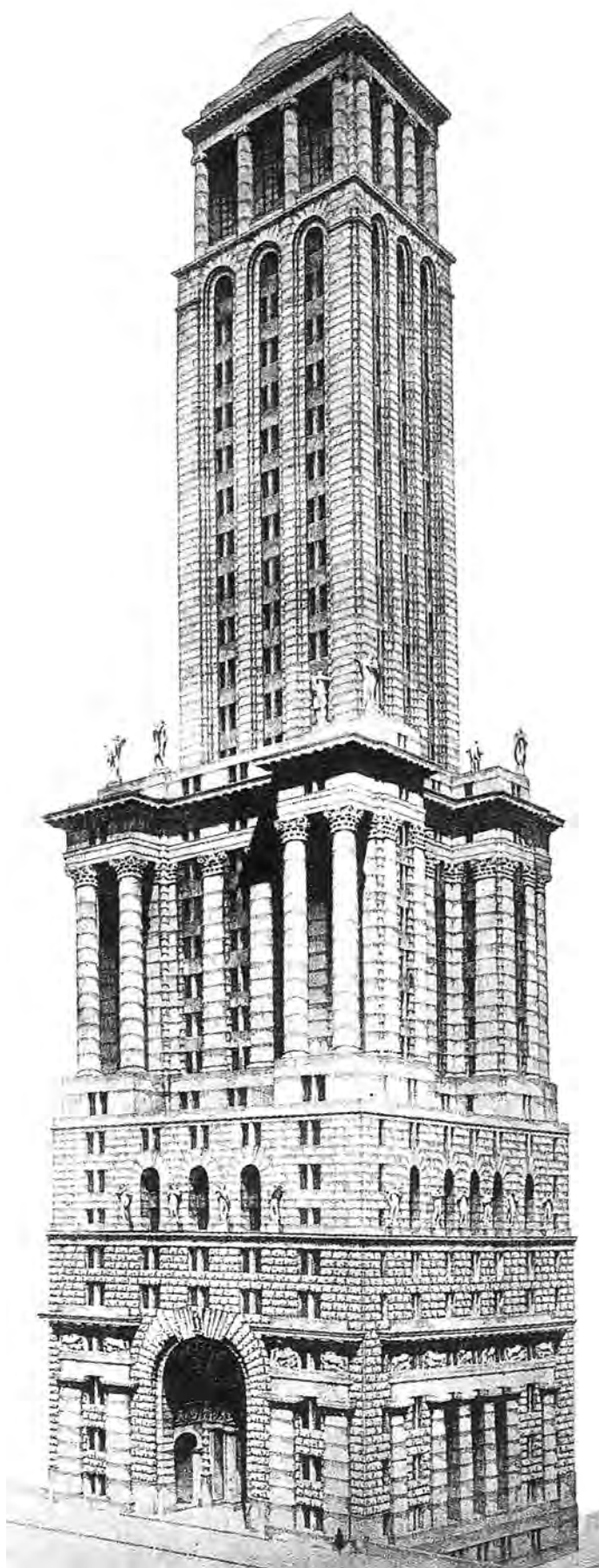

капители стубова, носачи балкона, степеновани потпрозорници, извлачење лажних спојница у фасадном малтеру и перфорације на оградама тераса које се могу такође довести и у везу са детаљима на пројекту Војногеографског института. У непостојању писмених доказа који би потврдили ову хипотезу и одредили облик сарадње између Васиљева и Козинског на овој згради, оваква аналогија, као и чињеница да је Козински био овлашћени грађевински инжењер а не архитекта, и чији је главни посао био надзор а не пројектовање – иду у прилог тумачењу Васиљевљевог ауторства. Однос Николаја Васиљева и инжењера Јакова Козинског, који је био његов стручни сарадник током 1922. године, у недостатку документације остаје тако делимично неразјашњен. Као овлашћени пројектант, Козински је имао право да потписује пројекте, али се поставља питање да ли их је сам идејно конципирао, или је разрађивао идеје другог аутора, у овом случају Васиљева. Улога инжењера Козинског стога остаје задатак на који би историографија требало да одговори.

Најзначајнији објекат подигнут у Београду према нацрту Николаја Васиљева свакако је Војногеографски институт – саграђен у раздобљу од јуна 1924. до 1926, после његовог одласка за САД – чија се силуета складно уклопила у затечени историјски контекст Калемегданске тврђаве.³⁹ (сл. 10) Примењујући романтичарске облике европског градитељског наслеђа, он је у стилу, који је наговестио у неким својим претходним радовима у естонској престоници Талину, успешно оживео дух архитектуре средњовековних замкова и утврђења. Ангажовање Николаја Васиљева као пројектанта при Министарству војске Краљевине СХС дало му је повода да у једном упитнику за пријем на рад (*Tunnel Authority, NYC*) наведе да је заузимао дужност главног архитекте Министарства војног.⁴⁰

Објекат Војногеографског института је претрпео знатна оштећења у Другом светском рату, па је 1950. године одлучено да се изradi пројекат за нови објекат у Улици Мије Ковачевића, у који је Институт пресељен 1956. Тада је почела адаптација испражњене старе зграде за нову намену – Војни музеј.⁴¹ Радови су били врло обимни, јер је постојећим просторијама требало дати нову функцију.⁴² Том приликом је порушена и специјално опремљена опсерваторија, подигнута у периоду 1932–1934, на кули Војногеографског института.⁴³ Радови су трајали до 1961, када је, коначно, усељен Војни музеј. (сл. 11)

Сл. 12. Перспектива Tribune Tower у Чикају, конкурсни рад (Лисовский и Гашо)

Последње године боравка у Београду пажњу Николаја Васиљева окупирао је још један пројекат. Реч је о конкурс за облакодер редакције дневног листа *Чикаго трибјун*, једног од водећих у САД, расписаног 10. јуна 1922. године. Овај конкурс и награда од 100.000 тадашњих долара⁴⁴, привукли су пажњу познатих архитеката из целог света (263 приспелих радова из 23 земље) и били прекретница у пројектовању облакодера у Америци, па и у целом свету.⁴⁵ Првонаграђени рад њујоршких архитеката Џона М. Хауела и Рејмонда М. Худа (John M. Howells, Raymond M. Hood) био је изведен с наглашеним елементима неоготике, а као узор је послужила катедра у Руану, заправо једна њена кула – *Tour de Beurre*⁴⁶, док је другопласирани пројекат Елијела Саринена (Финска) добио највећа признања и утро пут функционалном и модерном схватању небодера и прототипу система пројектовања зграда са изразитом висинском компонентом.⁴⁷

Николај Васиљев се с пуно елана прихватио изазова који је представљао овај конкурс. Тада је за собом већ имао гласовиту репутацију са бројних градитељских конкурса. Током свега петнаест година (између 1903. и 1918), Васиљев је учествовао на приближно стотину конкурса, на којима је добио изузетно велики број награда – деведесет једну, међу којима 31 прву, а четири пута је освојио и прву и другу награду на истом конкурс.⁴⁸

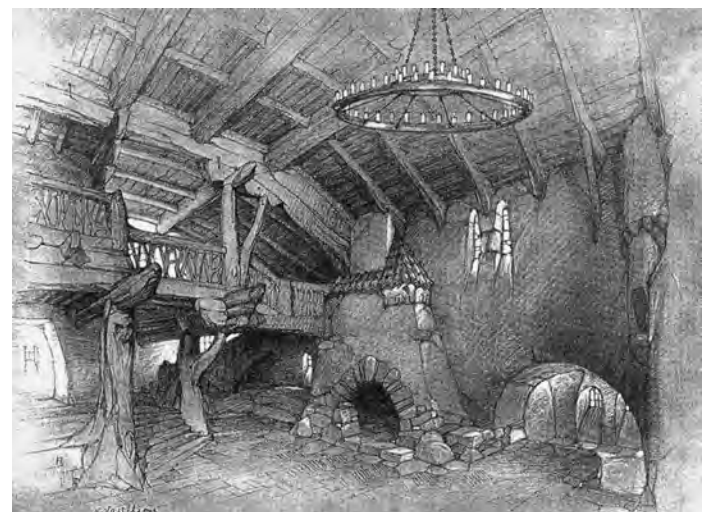
Скромни услови за рад, као и релативна изолованост од трендова архитектуре у свету, посебно у САД, вероватно су одиграли одлучујућу улогу у томе да његов рад буде само један од 50 похваљених (колико их је добило *honorable mention*), што је за њега, свакако било разочарање. Перспектива његовог конкурсног рада (сл. 12) одаје утисак да је, поред приметне неуравнотежености маса и еклектичке комбинације форми, наглашено повлачење горњих 18 спратова према средишњем делу зграде, и поред статичке и функционалне оправданости, био разлог да ово решење није било одабрано у најужи избор. Избегавање наглашеног степенастог обликовања небодера било је у то време тренд прихваћен међу архитектурама „Чикашке школе“, под утицајем Луј Саливена и његовог рада *Вишеспрајне административне зграде, посматране са уметничке тачке гледишта*.⁴⁹ Очекивања Васиљева, да ће му учешће на конкурс за *Чикаго трибјун* отворити врата у *Нови свет*, услед којих је прекинуо обећавајућу каријеру у Краљевини СХС, њему свакако ближе, а иначе благонаклоној према руским придошлицама – нису се остварила.

Док је Саринен, према мишљењу многих, морални победник конкурса за *Чикаго трибјун*, успео да изгради врло солидну каријеру, како на пројектантском пољу тако и у професији, Васиљеву то није пошло за руком.

Обојица су отпочели каријеру архитекте отприлике у исто време (Саринен је био две године старији), обојица су рођени у Царској Русији, са образовањем добрим делом стеченим у Санкт Петербургу. Обојица су прошли сличне фазе у свом почетном радном опусу; од скандинавског националног романтизма, с приметним утицајем Калевале и евидентном инклинацијом ка сецесији код Саринена и северног модернизма код Васиљева. Занимљиво је да су обојица дали доста свог времена и талента за изградњу и улепшавање естонског града Талина,⁵⁰ боравећи у њему у истом периоду, од 1905. до 1912, а вреди напоменути и да су истим бродом стигли у Америку 1923.⁵¹ Међутим, по доласку, њихови путеви се дијаметрално разилазе: *7. марта 1923. године, прекоокеански брод 'Мажестик' је мимоишао поређу бруклинцу Кија слободу и уочио се у њујоршкој луци. Док су Елијела Саринена одвели на Менхетн, Николу Васиљева, који је путовао шрећом класом, упутили су према контролном пункту за усељенике, на осирво Елис. Овај различити шрећман је тачно илустрирао друштвено уређење, које се често називало 'два Њујорка'.*⁵²

Николај Васиљев је у Сједињеним Америчким Државама нашао свет с различитим начином живота, другим приоритетима тржишне економије и конкуренције, који су пренебрегавали минуле вредности и заслуге из старе Европе. У својој струци је могао да понуди само оно што је било очигледно – изванредно умеће у графичком, па чак и сликарском, представљању пројеката на којима је радио. Нажалост, архитектонска струка у САД имала је, у суштини, једноставну поделу рада на пројекту – с једне стране су били власници бироа и њихови партнери, који су се ангажовали у производњи идејних

Сл. 13. Перспектива ентеријера Ловачке куће
Ф. Шаљайина (Лисовский и Гашо)

скица, које је потом преузимао тим за разраду пројекта, међу којима је била и засебна група, често само један уметник-цртач, задужен за перспективе и визуелизацију, након чије финализације би се пројекти презентовали клијенту. Ту позицију, у пројектантским бироима широм Америке, успешно су попуњавали новоприспели архитекти из Европе, док су је касније преузели углавном филипински цртачи, често без формалног стручног образовања. Васиљев је управо ту нашао *ухљебије*, али је то био својеврсни ћорсокак, из којег се врло тешко могло напредовати, посебно с лошим знањем енглеског језика. Суочен, по свој прилици, с тим потешкоћама, остао је у једном од највећих архитектонских бироа, „Warren & Wetmore“, Њујорк, читавих осам година, све док се над Сједињеним Америчким Државама није надвила сенка Велике економске кризе.

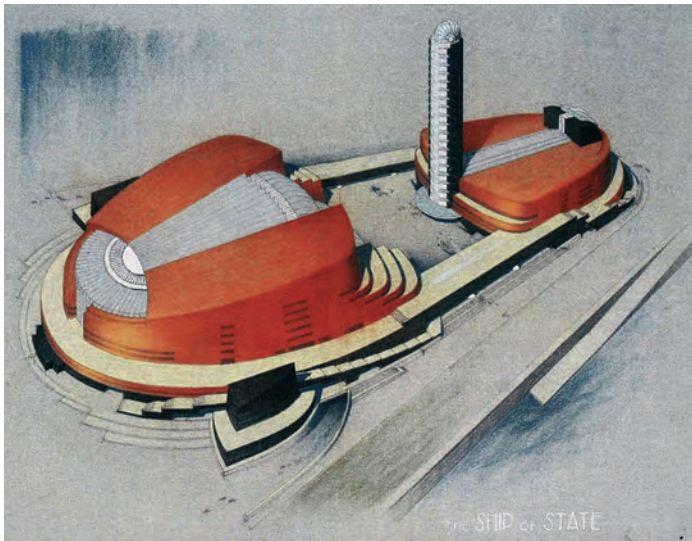
Из тог периода, евиденција о пројектима на којима је Васиљев радио углавном није сачувана, јер се и није радило о његовим ауторским делима већ презентацијама туђих планова. Сачувана је једна перспектива њујоршког облакодера из тридесетих, потписана обично с назнаком *del*, што је означавало делинеатора, односно цртача, што указује на то да је Васиљев био аутор цртежа, али не и пројекта. Да би добио наруџбину као аутор за неки пројекат мимо фирме у којој је радио, Васиљеву су у Америци биле потребне друштвене везе или актуелне референце, које он није имао.

Прилика да самостално пројектује најзад му се указала преко познанства с једним од највећих руских уметника у емиграцији – Фјодором Шаљапином, који је имао намеру да сагради ловачку кућу у околини Бијарица, на југу Француске. Васиљев је радио на пројекту (сл. 13),

Сл. 14. Меморијални свећњоник Колумбу, пројекат (Лисовский и Гашио)

Сл. 15. Перспектива одабраног рада Б. Иофана за „Дворац Совјетов“ (Лисовский и Гашио)

Сл. 16. Перспективна конкурснa рада Васиљева за „Дворац Совјетов“ (Лисовский и Гашио)

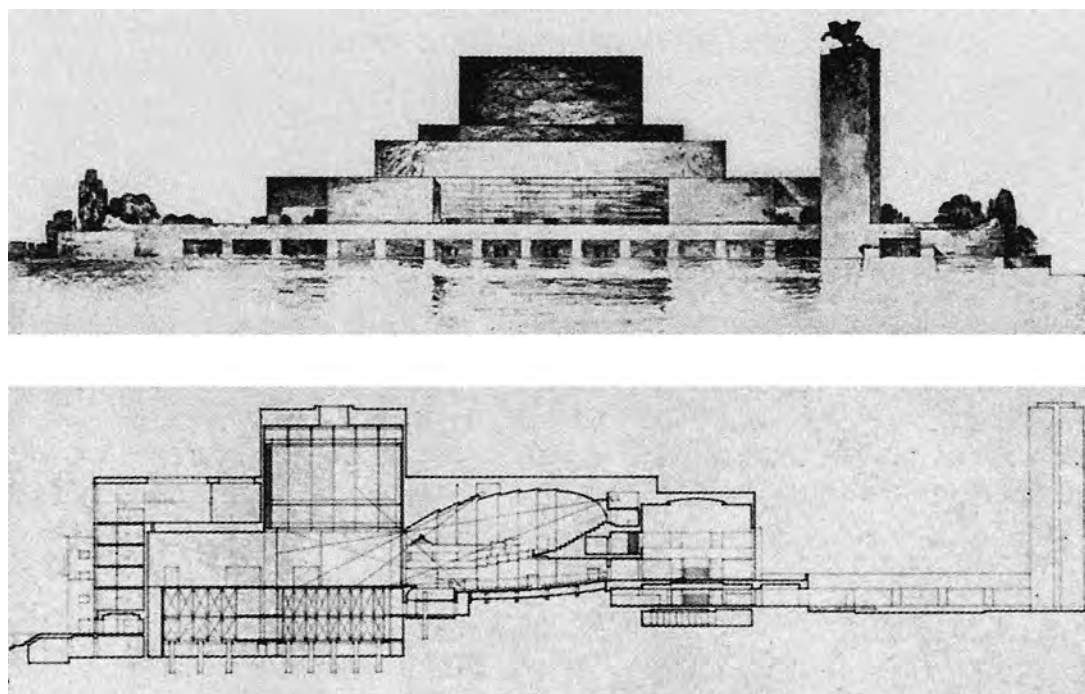
с прекидима између 1926. и 1929, уносећи у рад посебну личну ноту, видевши у чувеном оперском певачу не само клијента већ и блиског пријатеља. Нажалост, светска криза је омела планове и жеље Шаљапина, који је на крају одустао од извођења ове виле.⁵³ Можда не толико у стручном и пословном погледу (мада је радио на неколико идејних пројеката руских цркава који нису реализовани), али везе с руском емиграцијом у Њујорку и околини су, свакако, утицале на садржајнији друштвени живот Васиљева, једно време везаног за варошицу Си Клиф (*Sea Cliff*), на Лонг Ајленду, близу Њујорка, месту омиљеном међу руским емигрантима, који су у њему врло радо куповали или изнајмљивали куће.

Пошто су се услед кризе у Сједињеним Државама конкурси све ређе расписивали, Васиљев је слао радове ван земље, суделујући, између осталих, на конкурс за израду Меморијалног светионика Христифору Колумбу у Санто Домингу на Хаитију (1929).⁵⁴ (сл. 14) Он се такође усудио на корак, неуобичајен за руске архитекте избеглице, почео је да прилаже радове на конкурсе које је расписивала совјетска власт. На приватни позив, и уз сагласност о надокнади трошкова, Васиљев је 1925. послао конкурсни рад за Дом ГОСПРОМ-а у Харкову, али у недостатку времена допустио је крупну грешку у одређивању потребног простора за објекат, а уз то је и закаснио с предајом рада, због чега је био разматран ван конкуренције.⁵⁵ Други покушај је био успешнији, какво-такво признање је стигло 1931, када је добио награду, боље рећи откуп, заједно с још 12 радова, од укупно 160 приспелих на конкурс за пројекат *Дворца Совјетов* у Москви.⁵⁶

Међутим, оно на шта морамо да обратимо посебну пажњу у вези са суделовањем Васиљева на том конкурс јесте изузетан значај који је овај имао на архитектонску и уметничку мисао, стваралаштво, па и живот градитеља у Совјетском Савезу, као и на односе са светском архитектуром и њене утицаје. Кроз тај конкурс, који се одужио на преко три године и који је спроведен у пет етапа, Стаљин, чије се директно ангажовање у процесу вредновања осећало на сваком кораку, успео је да личним актом одбаци конструктивизам, који се до тада сматрао стилем који је потпуно у складу с тековинама револуције, и да подреди стручна мишљења архитеката својој вољи и свом схватању улоге архитектуре у јавном животу.⁵⁷ Реакције из целог света биле су жестоке, дошло је до суштинског поремећаја сарадње и стручне размене са Совјетским Савезом, а *CIAM* (*Congrès International de l'Architecture Moderne*) је упутио два протестна писма лично Стаљину. Њега то није омело да истраје у намери да надмаши све дотадашње споменике претходних цивилизација и да изгради највећи и највиши објекат на Земљиној кугли, са 100 метара високим кипом Лењина на врху. (сл. 15) Већ је прве године пројектовања обезбедио локацију за њега, пошто је минирао и срушио до тла чувени московски Храм Христа Спаситеља, подигнут у славу победе над Наполеоном. Наставак подухвата градње Дома Совјетов био је прекинут ратом, после којег су изведени темељи били искоришћени за огроман пливачки базен (1960–1990), а крајем 20. века, на истом месту је поново подигнут Храм Христа Спаситеља, као верна копија првобитног.⁵⁸

Преобликовање идентитета градитељског стила СССР-а, који је одбацио првобитне конструктивистичке и модернистичке идеје из времена револуције, није било познато Николају Васиљеву, као ни многим другим учесницима, међу којима је био и славни Ле Корбизје, када је са очекивањима и надама послао свој конкурсни рад у Москву. У међувремену је прихватио модернизам, а посебно конструктивизам као правац, који је до тог времена био врло популаран и код сликара и код архитеката у Совјетском Савезу. Оба градитеља била су непријатно изненађена променом државног курса у СССР-у у односу на *прихваћиве* стилове у архитектури, као и својим личним неуспехом на конкурс. *Архитектонско решење Николаја Васиљева, на први поглед, може да заваља својом једноставношћу. Два монолитна волумена заобљених форми, спојена са две галерије, које ојачају цео комплекс. Вишак простора, који се издигне изнад мањег волумена, окренути је лицем према централном слободном простору, уравнотежавајући ову футуристичку композицију, и уједно, испуњавајући функцију диспечерској*

Сл. 17.
Изглед и пресек
конкурсној рада за
Београдску оперу 1940.
(Уметнички преглед)

шорња и свећњоника.⁵⁹ (сл. 16) Управо је пројектно решење Васиљева, на којем је применио архитектонски конструктивизам и неувобичајено богату палету боја, било у потпуној супротности од онога, шта је Стаљин, коначно, тражио од свог изабраника, првонаграђеног Бориса Иофана и његових сарадника: хипермонументалност у којој би сама зграда била у ствари постамент за предимензионисану скулптуру. Од утешне награде (вероватно 3.000 рубаља), која му је била додељена, Николај Васиљев је половину послао ћерки Валентини, која је и даље живела у Совјетском Савезу.

Николај Васиљев, претходно добитник великог броја првих награда, приложио је радове, у свом зрелом добу, на можда два најзначајнија архитектонска конкурса прве половине 20. века (сваки на свој, специфичан, начин), с не тако сјајним резултатом – једним откупом и једном похвалом. Препознатљиво је настојао да буде у центру светских збивања на пољу архитектуре, без обзира на време, место и државу у којој је тада живео, а за највећи успех су му очигледно били потребни и успешна и стабилна каријера (какову је имао у Царској Русији), као и одговарајућа информисаност о стилским флукуацијама које су у овом периоду биле изражене. Остаје у домену претпоставке какав успех и позицију је могао да оствари у Краљевини СХС и да ли је његов одлазак за Америку био исхитрен и подгреван надама у вези са чикашким конкурсом, или је промена средине за њега представљала евидентну нужност. Васиљев је имао потенцијал да у Београду буде на челу једне изузетно вредне и надарене групе руских архитеката, која

је у нашој престоници оставила импозантан грађевински фонд. Потребно је нагласити да га претходни рад у Русији и суделовање на најзначајнијим конкурсима свог времена издижу из групе поменутих руских избеглица, који су у ограничењима српске средине ипак нашли могућност развоја сопственог потенцијала.

Након напуштања Краљевине СХС, Васиљев се још једном 1940. године окренуо према Београду, да би учествовао на конкурс за београдску оперу. Овог пута је конкурсни пројекат извео са сарадником (тада је Васиљев већ имао 65 година), 25 година млађим њујоршким архитектом, емигрантом из Пољске, Џошуом Д. Ловенфишом (Joshue D. Lowenfish). Њихов рад је био примећен у јавности и добио је пету награду, подељену са београдским архитектом Савковићем, сваки по 37.500 динара, четврту су добиле опет две групе, по 50.000 динара, а трећу Пасквале Луиђи Данте (Paskvale Luigi Dante; Италија) и Владимир Турина и Хинко Готвалд (Загреб), по 75.000 динара, с тим, што су прва и друга награда остале недодељене. Према коментару Ивана Здравковића, аутора чланка у *Уметничком прегледу* 1940, Васиљев и Ловенфиш, као и Савковић, заслужили су премију *одмах иза Италијана и Зајрејчана*.⁶⁰ Васиљев се овим својим пројектом, врло јасне и чисте функционалности, вратио донекле монументалној архитектури и класицизму у избору уметничких израза.⁶¹ (сл. 17)

У годинама Велике економске кризе, Васиљев није могао рачунати на сталан посао. Повремено је радио по уговору за архитектонски биро „Shreve, Lamb & Harmon“, који је нешто раније завршио позамашан

пројекат – *Empire State Building*, тада највишу зграду на свету. Најзад, 1936, у јеку *New Deal* политике тадашњег председника САД Делана Рузвелта, успева да се запосли у новоствореној градској управи за мостове и тунеле, *NYC Tunnel and Bridge Authority*,⁶² која је била формирана ради изградње тунела између Менхетна и Квинса (испод Ист Ривера). На том послу, његова улога графичког визуелизатора била је ограничена на приказивање површинских, пратећих објеката тунела. Године 1938. прелази, или бива премештен, у Урбанистички завод града Њујорка (*NYC Planning Commission*), такође тек формиран те године, где је радио до свог одласка у пензију 1. децембра 1953, опет као визуелизатор – помоћник архитекте.

Последњих 15 година његовог пола века дугог радног стажа (1903–1953), свакако у бољим економским условима и са сигурношћу сталног запослења, Васиљев је често помагао познатим пројектантским бироима у презентацији њихових радова као уметник за перспективе. Најзад, колико год то звучало иронично, он је 1944. успео да добије наруџбину за пројектовање једне куће, у ствари викендице својих пријатеља Малицких, у држави Конектикат, за коју, ни планови ни тачнија локација не постоје, али су сачувана два Васиљевљева цртежа погледа на кућу, пастелним бојама. Последњих десетак година живота провео је у месту Бејсајд, Квинс, на Лонг Ајленду (Bayside, Queens, Long Island). Умро је после дуге и тешке болести 15. октобра 1958. у болници Санта Клара у Њујорку.⁶³

Депатризација узрокована историјским неминовностима масовног егзодуса, која је прекинула успешни професионални развој Николаја Васиљева, у касније стеченим околностима неутралисала је постигнућа која је досегао изникавши из руске сељачке породице, поставши један од најпознатијих петербуршких градитеља с почетка XX века и најизразитији представник стила *северни модерн*, који је обележио последње деценије неимарског полета старе руске царске престонице. Његов тридесетпетогодишњи боравак у САД и неуспех потврде дотадашњег угледа, оставио га је на маргинама архитектонског развоја, само с карактеристикама одличног цртача и визуелизатора пројектантских замисли других стваралаца.

Ограниченост могућности српске средине, нада у просперитет на тржишту САД у време конкурса за *Чикаго трибјун*, а вероватно и нама непознати лични па

и емотивни разлози, превагнули су да Васиљев напусти Краљевину СХС, ускративши тиме нашој средини једног искусног, плодног и предузимљивог градитеља, који је за кратко време остварио углед низом пројеката, овенчавши се наградом за најлепшу фасаду града за период 1920–1923. године. Преносећи јавности вест о *ирадишњем људском доухвају века* у далеком *Новом свету*, новинар *Политике* је 22. јануара 1923. године, под насловом *'Трибунина' кула, Нов колос у Њујорку – Конкурисао и један архитекта из Београда*, поносно истакао: *На њом међународном конгресу* (конкурсу, прим. аутора) *учествовали су архитекти свију земаља. Занимљиво је, да је и из Београда учествовао један конкуренат: Никола Васиљев, чувени руски архитекта. Сви бољи планови, међу којим и план Н. Васиљева, објављени су пре неколико дана у једном америчком листу са саопштењем, да је прву награду добио Хауелс и Худ из Њу Јорка.*⁶⁴

Пружајући на увид стваралачки опус и животни пут код нас мало познатог руског архитекте Николаја Васиљевича Васиљева, који је током свог кратког боравка у Београду, не дужем од две године, остварио мањи али веома значајан уметнички опус и наговестио богатство својих пројектантских замисли, циљ нам је био да поред расветљавања његове делатности у нашој средини укажемо и на улогу коју је овај градитељ имао у интернационалним архитектонским токовима. Тиме се значај његове појаве на српској градитељској сцени додатно увећава, имплицирајући потребу даљих историографских тумачења његовог рада, као и његово укључивање у будућа разматрања међуратне архитектуре у Србији, те улоге коју су у њој имали руски архитекти емигранти.⁶⁵

Александар А. Јахонтов,
архитекта
Београд
ayahont@gmail.com

Милан И. Просен,
историчар уметности
Народно Позориште, Београд
milanprosen@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] О Николају Петровичу Краснову видети: Шкаламера 1985; Кадијевић 1994а; Калинин, Кадиевић and Земляниченко 2003; Богуновић 2005: 879–883; О архитекти Баумгартену видети: Арсењев 1994: 231; Чуваков 1999; Маневић 1999: 17; Ђурђевић 2004; Кадијевић 2004; О Валерију Сташевском видети: Богуновић 2005: 1086; Маневић 2008: 355; О Ивану Рику видети: Кадијевић 2000; О Ђорђу Ковалевском видети: Ђурђевић 2002–2003; О Леониду Макшејеву видети: Маневић 1999: 120; О Григорију Самојлову видети: Миловановић 1994а; Ђурђевић 1997; Просен 2001; Маневић 2002: 168–169; Просен 2003; Богуновић 2005: 1071–1076; Просен 2006а; *Истии* 2008; Левашко и Просен 2011; О Василију Андросову видети: Маневић 1992; *Истии* 2008: 9; О Андреју Папкову видети: Миловановић 1994б; *Истии* 1995; Маневић 2002: 152.
- 2] Миловановић 1995б; Кадијевић 1995; Кадијевић 1997а; Вукотић 1997; Кадијевић 1998–1999; Ђурђевић 1998–1999; Кадијевић 1999; Церанић 2004, објављено у: Церанић 2007; Просен 2006б; Арсењев 2008; Стефановић 2009; Просен 2010.
- 3] Јовановић 1994; Арсењев 1994; Кадијевић 1994б; Тошева 1994; Миленковић 1995; Димић 1997: 135–186; Kadijević i Djurdjević 2001; Кадијевић 2008; Косик 2010.
- 4] Ђурић 1994; Павловић-Лончарски и Гордић 1998; Палибрк-Сукић 2005; Просен 2008б; Ђурић 2011.
- 5] Кадијевић 2002–2003, указао је на то да је у Београду између два светска рата деловало приближно 150 архитеката и 100 инжењера који су припадали руској емиграцији.
- 6] 2006.
- 7] *Истии*: 45.
- 8] Јовановић 1997.
- 9] Lobačev 1997.
- 10] Јовановић 2006: 13.
- 11] *Политика*, 7. 4. 1933: 9.
- 12] Церанић 2007: 71–85.
- 13] Кадијевић 2001.
- 14] Лисовский и Гашо 2011: 70.
- 15] *Истии* 2011: 77.
- 16] http://en.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Vasilyevich_Vasilyev према: Лисовский и Гашо 2011; Gachot 2007; Мамлыга и Смирнов, *н. г.*
- 17] Лисовский и Гашо 2011: 111.
- 18] *Истии* 2011: 183–196.
- 19] *Истии*: 140–144.
- 20] О архитектури *северној модерној* и значају Николаја Васиљевича Васиљева у контексту развоја овог стила видети: Кириков 2006.
- 21] Халлас 1991: 96–101.
- 22] Лисовский и Гашо 2011: 201–236.
- 23] Исаченко 1998: 11.
- 24] Соколов 2011.
- 25] Претпоставка је заснована на чињеници да је највећи талас избеглица стигао у мају, а да је прва регистрована Васиљевљева активност била крајем јула 1921, према *Техничком опису за зграду у улици Свейозара Марковића 65*.
- 26] NYC Tunnel Authority Personal Record for Nicholas V. Vassiliev, July 27, 1936.
- 27] О овом конкурс и учешћу архитекте Васиљева видети: Кадијевић 1997б: 96 према: Маслаћ 1909а: 195–197; *Истии* 1909б: 113–114; *Истии* 1909в: 121–123.
- 28] Manojlović Pintar 2004: 142–143.
- 29] Одобрење Грађевинске Секције Управе Града Београда од 11. августа 1921: ИАБ-ТД ф-11–8-21.
- 30] *Политика*, 25. 1. 1924: 4.
- 31] *Истии*.
- 32] ИАБ-ТД ф- 9-2-22.
- 33] ИАБ-ТД ф-21-2-22, Уверење оверено од Старешине кварта Савамалског о овереном пуномоћју (бр. 3528).
- 34] Михајлов и др. 2005: 50–53.
- 35] ИАБ-ТД ф- 21-2-22.
- 36] Додатну дозу конфузије уноси натпис на фасади *Арх. Ф. Ворчон 1924*, који – упркос уверењу станара и поред сачуване архивске грађе и градитељским аналогијама – изискује детаљнија историографска истраживања.
- 37] На овом податку и пруженом илустративном материјалу, аутори срдечно захваљују господину Милошу Јуришићу.
- 38] Пројекти су сачувани у породици власника.
- 39] Лажетић 2007: 89: *Лист Време јављао је 5. јуна 1924. т. да је то прва зграда чија је изградња почела према Генералном плану... Један од поштомисника пројекта ове зграде био је архитекта Н. Васиљев*.
- 40] Сем Васиљева, који је на пројекту зграде Војногеографског института у Београду потписан као архитекта-пројектант, на плану пресека објекта потписан је и његов сарадник, грађ. инжењер Хрисанф Виноградов. Лисовский и Гашо 2011: 341.
- 41] Лажетић 2007: 103–104.
- 42] Током рата или у време каснијих интервенција готово сва техничка документација здања била је изгубљена, а неколико фотокопија цртежа архитекте Н. Васиљева (два изгледа и један делимичан пресек), сачуваних у Војном музеју, уступљено је за потребе овог рада, ради публикација и утврђивања ауторства, захваљујући предусретљивости мр Предрага Лажетића, коме аутори овом приликом срдечно захваљују.
- 43] Време подизања опсерваторије утврђено је на основу сачуваних снимака, а на информацији о томе аутори захваљују господину Милошу Јуришићу.
- 44] *Политика*, 22. 1. 1923: 7.
- 45] Duncan 2003: 147.
- 46] Ould-Ferhat 2006.
- 47] Duncan 2003: 147, према Robinson and Bletter 1975: 7.
- 48] Лисовский и Гашо 2011: 429, прилог 5 – Анкета из личног дела Н. В. Васиљева; *Истии* 2011: 437, прилог 8 – Некролог Л. Камышников, *Русский зодчий Н. В. Васильев – Ещё один памятник в Пантеоне русской культуры, построенном эмиграцией*.
- 49] Sullivan 1896: 403–409.
- 50] Халлас 1991.
- 51] Лисовский и Гашо 2011: 170.

СТВАРАЛАШТВО АРХИТЕКТЕ НИКОЛАЈА ВАСИЉЕВИЧА ВАСИЉЕВА И ЊЕГОВ БЕОГРАДСКИ ОПУС (МАЈ 1921 – ФЕБРУАР 1923)

52] *Истио* 2011: 301–302.

53] *Истио*: 305–311, с наводима из чланка који је написао сам Н. Васиљев у америчком журналу *Architect* од септембра 1927, *Ловачка кућа за Шаљајина у околини Бијарица у Француској*.

54] *Истио*: 302–303.

55] *Истио*.

56] Хмельницкий н. г.; Воронцова н. г.

57] Д. Хмельницкий н. г.

58] Т. Воронцова н. г.

59] Лисовский и Гашо 2011: 353.

60] Здравковић 1940.

61] Лисовский и Гашо 2011: 391–394.

62] NYC Tunnel and Bridge Authority, Personal Data for Nicholas V. Vasilieva. Лични подаци за Николаја Васиљева, образовање, списак досадашњих запослења са описом радних места, учешће на конкурсима.

63] Лисовский и Гашо 2011: 409.

64] *Полиџика*, 22. 1. 1923: 7.

65] Аутори овом приликом захваљују на помоћи коју су у писању рада добили од истакнутих истраживача делатности руских архитеката емиграната: Олги Латинчић, Јелени Межински, Алексеју Арсењеву, Виктору Косику, Александру Кадијевићу и Милану П. Миловановићу.

ЛИТЕРАТУРА:

Трибунина кула, *Полиџика*, 22. 1. 1923: 7.

Најлепша фасада у Београду, *Полиџика*, 25. 1. 1924: 4.

У Београду живи око 9 хиљада руских избеглица, *Полиџика*, 7. 4. 1933: 9.

Арсењев, А. (1994), *Биографски именик руских емиграната*, у: Руска емиграција у српској култури XX века : зборник радова, књ. 2, прир. Сибиновић М., Межински М. и Арсењев А., II, Београд: Филолошки факултет: ЧИП Штамп.

Арсењев, А. (2008), *Петербургские архитекторы Нови-Сада: К. П. Паризо де ла Валетт и Ю. Н. Шретер*, у: Изобразительное искусство, архитектура и искусствоведение Русского зарубежья : зборник међународног научног скупа, Санкт-Петербург: 348–365.

Богунувић, С. Г. (2005), *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, том II, Београд.

Воронцова Т., *Главная архитектурная утопия 20-го века* (online), Available through http://tfloor.ru/arhitektura-i-dizajn/razdel1/dvoretsovetsovetov_glavnaya_arhitekturnaya_utopiya_hh_veka.html (1. 4. 2013)

Вукотић М. (1997), *Уређење и проширење Београда по плановима Ђорђа Ковалевског*, у: Руска емиграција у српској и другим словенским културама (тезе реферата), Београд: 51–52.

Gachot, R. M. and Vassiliev N. B. (2007), *Modernism in flight, Thesis* (M. A.), University of Texas at Austin.

Димић, Јб. (1997), *Културни значај руске емиграције*, у: Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941 : зборник радова, III, Београд: 135–186.

Duncan, A. (2003), *American Art Deco*, New York: 147.

Ђурђевић, М. (1997), Григорије Самојлов (архитектонски опус), *Годишњак града Београда* (у даљем тексту ГГБ) XLIV (Београд): 257–272.

Ђурђевић, М. (1998–1999), Прилог проучавању делатности архитекте Валерија Владимировича Сташевског у Београду, ГГБ XLV–XLIV (Београд): 151–171.

Ђурђевић, М. (2002–2003), Урбанистичко-архитектонска делатност Ђорђа Павловича Ковалевског у Србији, ГГБ XLIX–L (Београд): 169–181.

Ђурђевић, М. (2004), Архитект Василиј (Вилхелм) Фјодорович Баумгартен, ГГБ LI, (Београд): 183–190.

Ђурић, Б. (2011), *Из духовног живота руског Београда*, у: Из живота руског Београда, Београд.

Ђурић, О. (1994), *Шездесет година Руског дома Имиграната Николаја II у Београду (1933–1993)*, у: Руска емиграција у српској култури XX века : зборник радова, књ. 1, прир. Сибиновић М., Межински М. и Арсењев А., II, Београд: Филолошки факултет: ЧИП Штамп: 123–128.

Здравковић, И. (1940), Исход конкурса за Београдску оперу, *Уметнички преглед* књ. III (Београд): 140–148.

Исаченко, В. Г. (1998), *Зодчие Санкт-Петербурга (XIX — начало XX века)*, Санкт-Петербург: 11.

Јовановић, М. (1994), *Краљ Александар и руски уметници*, у: Руска емиграција у српској култури XX века : зборник радова, књ. 1, прир. Сибиновић М., Межински М. и Арсењев А., II, Београд: Филолошки факултет: ЧИП Штамп: 93–97.

Јовановић, М. (1997), *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, Београд.

Јовановић, М. (2006), *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд.

Кадијевић, А. (1994а), Прилог проучавању дела Николе Краснова у Југославији (1922–1939), *Саопштења Републичког завода за заштитиу споменика културе XXVI*, Београд: 181–192.

Кадијевић, А. (1994б), *Дојринос руских немара емиграната српској архитектуре између два светска рата*, у: Руси без Русије – српски Руси, Београд: 242–254.

Кадијевић, А. (1995), Цркве архитекте Василија Андросова у Лесковцу и околини, *Лесковачки зборник XXXV*, Лесковац: 75–79.

Кадијевић, А. (1997а), Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године, ГГБ XLIV, Београд: 221–255.

Кадијевић, А. (1997б), *Један век изражења националног стила у српској архитектуре (средина XIX – средина XX века)*, Београд.

Кадијевић, А. (1998–1999), Београдски период рада архитекте Виктора Викторовича Лукомског (1920–1943), ГГБ XLV–XLVI, (Београд): 115–131.

Кадијевић, А. (1999), Београдски опус архитекта Романа Николајевића Верховскоја (1920–1941), *Наслеђе II*, (Београд): 33–40.

Кадијевић, А. (2000), Рад архитекте Ивана Рика у Југославији између два светска рата, *Саопштења РЗЗСК XXX–XXXI/1998–1999*, (Београд): 233–237.

Kadijević, A. and Djurdjević, M. (2001), Russian Emigrant Architects in Yugoslavia (1918–1941), *Centropa 2*, (New York): 139–148.

Кадијевић, А. (2001), Значај заоставштина архитекта за историографију српског грађитељства и службу заштите, *Наслеђе III* (Београд): 211–215.

Кадијевић, А. (2002–2003), Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата, ГГБ XLIX–L (Београд): 131–142.

Кадијевић, А. (2004), *Баумгартен Василиј (Вилхелм) Фјодорович* : Српски биографски речник, А–Б, Нови Сад: 446.

Кадијевић, А. (2008), *Основные исторические, идеологические и эстетические аспекты архитектуры русской эмиграции в Югославии 1920–1950-х гг.: исследование, интерпретация*,

- оценка, у: Изобразительное искусство, архитектура и искусствоведение Русского зарубежья : сборник међународног научног скупа, Санкт-Петербург: 325–336.
- Калинин, Н. Н., Кадиевић, А. and Земляниченко, М. А. (2003), *Архитектор Высочайшего двора 'Архитектор Краснов – удивительный молодец...'*, Симферополь.
- Кириков Б. М., (2006), *Архитектура Петербурга конца XIX - начала XX века*: Эkleктика. Модерн. Неоклацизм, Санкт-Петербург.
- Косик В. И., (2010), *Русские краски на балканской палитре*, Москва.
- Лажетић П., (2007), Војни музеј и Београдска тврђава, *Весник* 34, Београд.
- Левашко С. С. and Просен М., *САМОЈЛОВ Григорий Иванович*, у: Искусство и архитектура Русского зарубежья, Фонд имени Д. С. Лихачева 2011 (online), Available through <http://arttraz.fond.spb.ru/articles/1804786994/index.html> (1. 4. 2013)
- Лисовский В. Г. and Гашо Р. М. (2011), *Николай Васильев – От модерна к модернизму*, Санкт-Петербург.
- Лобаћев Ђ., (1997), *Kad se Volga ulivala u Savu*, Beograd.
- Мамлыга А. and Смирнов А., *Бубырь постройки в Петербурге, н. д* (online), Available through <http://www.bubyr.narod.ru/index.html> (1. 4. 2013)
- Маневић З., (1992), Андросов Василије, *Форум* 12, Београд: 5.
- Маневић З. (ур.) (1999), *Лексикон српских архиепископа XIX и XX века*, Београд.
- Маневић З. (ур.) (2002), *Лексикон српских неимара*, Београд.
- Manojlović Pintar, O. (2004), *Ideološko i političko u spomeničkoj arhitekturi Prvog i Drugog svetskog rada na tlu Srbije*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu: 142–143.
- Маслаћ, Д. (1909а), Скице за зграду Монополске управе, *Српски технички лист* 14 (Београд): 195–197.
- Маслаћ, Д. (1909б), *Српски технички лист* 15 (Београд): 113–114.
- Маслаћ, Д. (1909в), *Српски технички лист* 16 (Београд): 121–123.
- Миленковић, Т. (1995), Руски инжењери емигранти у Србији 1919–1941. године, *ПИНУС Записи* 2 (Београд): 63–73.
- Миловановић, М. (1994а), *Архиепископ Григорије И. Самојлов*, у: Руска емиграција у српској архитектури XX века, I–II, Београд: 308–314.
- Миловановић, М. (1994б), *Андреј Васильевич Пајков*, у: Руси без Русије. Српски Руси, Београд: 266–272.
- Миловановић, М. (1995а), Неимари Врачара, *Врачарски гласник* 10 (Београд): 24.
- Миловановић, М. (1995б), Градитељска делатност Григорија Самојлова у Лесковцу и околини, *Лесковачки зборник XXXV*, (Лесковац): 69–74.
- Nikolai Vasilyevich Vasilyev, *Wikipedia, the free encyclopedia*, Available through http://en.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Vasilyevich_Vasilyev (1.4. 2013)
- Ould-Ferhat, S. (2006), Tribune Tower, *Chicago Architecture Info* (online), Available through <http://www.chicagoarchitecture.info/Building/376/Tribune-Tower.php> (1. 4. 2013)
- Павловић-Лончарски, В. и Гордић, Г. (1998), *Руски архиепископи у Београду*, Београд.
- Палибрк-Сукић, Н. (2005), *Руске изабелице у Панчеву 1919–1941*, Панчево.
- Просен, М. (2001), Прилог проучавању градитељског опуса Григорија И. Самојлова, *Наслеђе* III (Београд): 89–104.
- Просен, М. (2003), *Живот и дело архиепископа Григорија Самојлова*, дипломски рад, Одељењу за историју уметности, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Просен, М. (2006а), *Архиепископ Григорије Самојлов*, каталог изложбе, Београд: Музеј науке и технике: Галерија науке и технике САНУ (Каталожка свеска бр. 24).
- Просен, М. (2006б), Неовизантијски елементи у стваралаштву архитекте Григорија Самојлова, у: Зборник међународног научног скупа Ниш и Византија IV (Ниш): 443–464.
- Просен, М. (2008а), *Творчество архитектора Григория Ивановича Самоилова*, у: Изобразительное искусство, архитектура и искусствоведение Русского зарубежья : Сборник међународног научног скупа, Санкт-Петербург: 385–393.
- Просен, М. (2008б), 75 година Руског дома у Београду, *Наслеђе* IX (Београд): 211–220.
- Просен, М. (2010), *Зграда државне Хипотекарне банке у Ваљеву – неизнато дело архиепископа Василија фон Баумгартена*, у: Зборник Музеја примењене уметности, бр. 6, Београд: 81–90.
- Соколов, Д. В. (2011), *Финальный аккорд гражданской войны на Крымской земле*, 8. 11. 2011 (online), Available through <http://d-v-sokolov.livejournal.com/433582.html> (1. 4. 2013)
- Стефановић, Т. (2009), Градитељска делатност руског архитекте емигранта Василија Фјодоровича фон Баумгартена на југу Србије између два светска рата, *Лесковачки зборник XLIX* (Лесковац): 289–300.
- Sullivan, L. H. (1896), The Tall Office Building Artistically Considered, *Lippincot's Magazine* 57 (Seattle), WA, March 1896: 403–409.
- Тошева, С. (1994), *Калиграфска дела руских архиепископа у Београду*, у: Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова, књ 1, прир. Сибиновић М., Межински М. и Арсејева А., II, Београд: Филозофски факултет: ЧИП Штамп: 302–307.
- Халлас, К. (1991), Петербургские мастера в Таллине – Архитектура Н. Васильева и А. Бубыря, *Таллин № 1*, Таллин: 96–101.
- Хмельницкий, Д., *Глава о Дворце советов из будущей книги о сталинской архитектуре*. (Часть 1) : Конкурс на Дворец советов. Процесс проектирования (online), Available through <http://www.a3d.ru/architecture/stat/170> (1. 4. 2013)
- Церанић, М. (2004), *Београдски опус архиепископа Андреја Васильевича Пајкова*, дипломски рад, Одељењу за историју уметности, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Церанић, М. (2007), Делатност архитекте Андреја Васильевича Папкова у Београду (1925–1951), *Наслеђе* VIII (Београд): 71–85.
- Чуваков, В. Н. (ур.) (1999), *Баумгартен Василий Федорович, фон (30 окт. 1879–13 мая 1962, Буэнос-Айрес)*, у: Незабытые могилы, Российское зарубежье: некрологи 1917–1997 в шести томах, Том 1 А–В, Москва: 228.
- Шкаламера, Ж. (1985), Архитекта Никола Краснов (Москва 1864 – Београд 1939), *Свеске ДИУС* 14 (Београд): 109–129.

Summary: ALEKSANDAR JAHONTOV
MILAN PROSEN

**THE WORK OF THE ARCHITECT NIKOLAI VASILYEVICH VASILYEV AND HIS BELGRADE PERIOD
(MAY 1921–FEBRUARY 1923)**

The effort of Serbian historiography to cast light on the contribution of Russian-born architects to the Serbian environment has passed over the work of Nikolai Vasilyevich Vasilyev, mainly due to the shortness of his residence in Belgrade. After an impressive number of executed designs for residential, commercial, office and industrial buildings, family mansions, or religious buildings such as the St. Petersburg Mosque, and a long list of successful architectural competition entries, this prominent architect of the imperial Russian capital made a two-year stay in Belgrade before the Chicago Tribune Tower competition enticed him to leave for the United States, where he worked as an architect for the next thirty years. Although he made his first contact with Belgrade in 1908, as the winner of the competition for the headquarters of the Administration of State Monopolies launched by the Finance Ministry of the Kingdom of Serbia, less than two years (1921–23) he spent in Belgrade were not enough for making a name for himself comparable to that of many other Russian-born architects who have been a focus of Serbian historiography.

While in Belgrade, Vasilyev participated in important competitions, such as the first competition for the Monument to the Unknown Hero in Avala, and it was to his designs that the Military Geographical Institute and a number of residential buildings in Belgrade were built. They testify to Vasilyev's versatile approach to architectural design and aesthetic achievement: in 1924 his four-storey building at 34 Svetozara Markovića Street won the Association of Engineers and Technicians' prestigious award for 'the most beautiful façade' created in Belgrade in 1920–23.

Limited opportunities offered by the Serbian environment and the prospect of building a prosperous career in the United States at the time of the Chicago Tribune Tower competition led him to leave Belgrade in early 1923. The purpose of this look at the life and work of a historiographically marginalised architect – who in his less than two years in Belgrade produced a small but important output, offering a glimpse of his rich creative potential – is to elucidate his activity in the Serbian milieu and to draw attention to his role on the international architecture scene. This adds importance to his presence in Serbian architecture and requires further historiographic interpretation of his work and the inclusion of his work in the study of interwar architecture in Serbia and of the role played in it by Russian-born architects.

ILLUSTRATIONS

- Fig. 1 Mosque, competition entry under the codename 'Arabesque', perspective (Lisovskii and Gasho)
- Fig. 2 11 Stremiannaia St., St. Petersburg (Lisovskii and Gasho)
- Fig. 3 Mortgage Bank, Belgrade, competition entry (Lisovskii and Gasho)
- Fig. 4 Monument to the Unknown Hero in Avala, competition entry, perspective (Lisovskii and Gasho)
- Fig. 5 65 Svetozara Markovića St. (photo by A. Jahontov)
- Fig. 6 67 Karadjordjeva St., corner of Karadjordjeva and Zagrebačka (Miloš Jurišić collection)
- Fig. 7 12 Džordža Vašingtona St., elevation (Historical Archives of Belgrade)
- Fig. 8 12 Džordža Vašingtona St., elevation (Miloš Jurišić collection)
- Fig. 9 61 Njegoševa St., corner of Njegoševa and Molerova (photo by M. Prosen)

- Fig. 10 Military Geographical Institute in Kalemegdan (M. Sekulić legacy)
- Fig. 11 Façade design for the Military Geographical Institute in Kalemegdan (P. Lažetić collection)
- Fig. 12 Chicago Tribune Tower, competition entry, perspective (Lisovskii and Gasho)
- Fig. 13 F. Chaliapin's hunting lodge, interior, perspective (Lisovskii and Gasho)
- Fig. 14 Columbus Memorial Lighthouse, project (Lisovskii and Gasho)
- Fig. 15 B. Iofan's winning design for the 'Palace of the Soviets' (Lisovskii and Gasho)
- Fig. 16 'Palace of the Soviets', competition entry by V. Vasilyev, perspective (Lisovskii and Gasho)
- Fig. 17 Belgrade Opera House, competition entry, elevation and cross-section, 1940 (*Umetnički pregled*)